

І ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ

УДК 338.22.01

Є. А. Фукс, аспірант кафедри макроекономіки
та державного управління
ДВНЗ «Київський національний економічний
університет імені Вадима Гетьмана»

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ СТРУКТУРНОЇ ПОЛІТИКИ В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА

АНОТАЦІЯ. Здійснено аналіз структурної політики в Україні, визначено її пріоритетні напрями та методи реалізації. Сформульовано практичні рекомендації щодо її вдосконалення та прискорення інноваційних структурних зрушень у процесі модернізації вітчизняної економіки.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: державна структурна політика, структурне регулювання економіки, структурна деформація економіки, структурна перебудова економіки, інвестиції, інновації, інноваційні структурні зрушення.

АННОТАЦИЯ. Проведено анализ структурной политики в Украине, определено ее приоритетные направления и методы реализации. Сформулированы практические рекомендации по ее усовершенствованию и ускорению инновационных структурных сдвигов в процессе модернизации отечественной экономики.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: государственная структурная политика, структурное регулирование экономики, структурная деформация экономики, структурная перестройка экономики, инвестиции, инновации, инновационные структурные сдвиги.

ANNOTATION. The analysis of structural policy in Ukraine is researched, its priority directions and methods of realization are determined. Practical recommendations of its perfection and acceleration of innovative structural changes in the process of modernization of domestic economy are formulated.

KEYWORDS: government structural policy, structural regulation of economy, structural deformation of economy, structural rebuilding of economy, investments, innovations, innovative structural changes.

Постановка проблеми. У світовій господарській практиці державна структурна політика стала одним з визначальних чинників стійкого макроекономічного зростання, механізмом забез-

печення її ефективності, стабільності і соціальної спрямованості. Про це наочно свідчать прогресивні структурні зрушення в післявоєнний період в економіці ряду країн заходу й сходу, зокрема США, Великобританії, Німеччини, Японії та ін. Разом з тим, на практиці була доведена неефективність структурної політики в умовах адміністративно-командної системи, передусім у СРСР. Україна успадкувала від СРСР неефективну витратну економіку з деформованою структурою. За часів існування України як незалежної держави структурні деформації ще поглибилися. Негативні структурні зміни вкрай загострили процес переходу до формування ефективної національної економіки. При цьому проблема структурної перебудови стала однією з центральних для розв'язання цих питань. Вирішення зазначених проблем вимагає нових підходів до розробки теоретичних засад формування і реалізації ефективної державної структурної політики на макро- та мезоекономічних рівнях в умовах трансформаційного суспільства.

Завданням структурної політики є подолання диспропорцій, що виникають між окремими галузями та секторами економічної системи і формування збалансованої структури національного господарства на основі досягнень науково-технологічного прогресу.

Аналіз останніх публікацій. Проблемам формування ефективної структурної політики значну увагу приділяли лауреати Нобелівської премії Л. Канторович, С. Кузнець, В. Леонт'єв та відомі російські та вітчизняні вчені-економісти, зокрема, О. Алімов, О. Амоша, К. Багриновський, Ю. Бажал, С. Біла, Л. Безчасний, В. Бесєдін, Г. Волинський, Є. Гайдар, В. Геєць, С. Глаз'єв, А. Гриценко, М. Долишній, С. Дорогунцов, С. Єрохін, П. Єщенко, П. Завлін, Б. Кваснюк, В. Ковальчук, В. Кононенко, В. Коломойцев, О. Красильников, Є. Крихтін, А. Крихтін, І. Крючкова, І. Лукінов, С. Любимцева, В. Мау, В. Науменко, В. Найд'юнов, А. Никифоров, О. Осауленко, С. Пірожков, А. Сухоруков, О. Федірко, Л. Федулова, О. Фещенко, А. Філіпенко, С. Чистов, М. Чумаченко, А. Чухно, Л. Шабліста, Т. Шинкоренко, Ю. Яковець, М. Якубовський, Ю. Яременко та ін.

Головна увага в роботах учених приділялась науково-методологічним питанням структурної трансформації економіки при переході до ринку, оцінці структурних зрушень у промисловості України, проблемам структурної перебудови національної еко-

номії, проте й досі залишаються остаточно не вирішеними питання обґрунтування структурної політики, визначення її пріоритетів та механізмів реалізації ефективної інноваційно-структурної політики в умовах перехідного періоду.

Постановка завдання. Метою роботи є всебічний аналіз структурної політики в Україні, визначення її пріоритетних напрямів та розробка практичних рекомендацій щодо її здійснення та удосконалення.

Виклад основного матеріалу дослідження. На початку XXI ст. переважна більшість країн світу визнає необхідність цілеспрямованого структурного регулювання економіки та активну роль держави у цьому процесі. Структурне регулювання економіки — це сукупність конкретних дій, система заходів державного впливу, спрямованих на структурні перетворення в економіці та визначення їх пріоритетних ланок. Усе це, в свою чергу, викликає необхідність застосування методів структурного регулювання економіки.

Структурне регулювання економіки становить основу структурної політики держави і завжди вважалось чи не найважливішою ланкою здійснення економічних реформ. Разом з тим, в економічній літературі до цього часу не відбулося суттєвих зрушень щодо розуміння сутності структурної політики та її місця в системі регулювання економіки. Так, С. Біла під структурною політикою розуміє економічні заходи держави щодо регулювання системи національного господарства з метою стимулювання в ній цілеспрямованих зрушень, здебільшого на макро- та мікроекономічних рівнях [1, с. 41]. С. Єрохін вважає, що структурна політика — це сукупність заходів, які впливають на збалансованість промислового потенціалу, галузеві і міжгалузеві пропорції [4, с. 53]. М. Якубовський доводить, що структурна політика — комплекс державних заходів щодо визначення стратегічних цілей і поточних пріоритетів структурної перебудови та забезпечення їх досягнення засобами як економічного, так і адміністративно-правового впливу. Ринкові регулятори, поєднуючись з державним впливом, посилюють мотивацію до формування нових якісних пропорцій в економіці [15, с. 10]. А. Никифоров вважає, що у широкому розумінні структурна політика держави — це обґрунтування цілей та характеру структурних перетворень, визначення комплексу заходів щодо підтримки розвитку тих елементів економічної системи, які забезпечують економічне зростання та вирішення актуальних соціальних проблем сьогодення [2, с. 144].

Є й інші, більш розширені визначення державної структурної політики. Одне з них наведено В. Ковальчуком, який підкреслює, що структурна політика визначає цілі, завдання, напрями, а також механізм діяльності органів державної влади в установленні найбільш оптимальних пропорцій і структурних зв'язків між різними підсистемами і елементами в економіці в цілому, її рівнях, відтворювальних стадіях і процесах [7, с. 31].

На наш погляд, структурна політика — це комплекс заходів держави щодо регулювання виробничо-технологічної структури національної економіки з метою стимулювання в ній інноваційних та інвестиційних структурних зрушень на різних рівнях економіки, спрямованих на підтримку її збалансованості та сталого розвитку.

Слід також звернути увагу на те, що частина вітчизняних і російських дослідників розглядає структурну політику переважно у галузевому контексті, а саме як зміну співвідношень між окремими галузями економіки та промисловості. Інша частина схиляється до сприйняття структурної політики у її західному варіанті — інституціональному, тобто в розрізі реформування власності, земельних відносин, організації державного управління, підтримки малого і середнього бізнесу тощо. Відсутність єдності у розумінні сутності структурної політики розділяє науковців на тих, хто вважає її частиною промислової політики, оскільки остання змінює співвідношення між галузями [3, с. 577], і тих, хто розглядає її як самостійний напрям політики, що трансформує основні інститути суспільства [9, с. 13—16].

Дехто з дослідників вважає доцільним виокремлювати з поняття промислової політики її окремі елементи, наприклад, структурний, інноваційний, регіональний і т. п., розуміючи їх як окремі різновиди промислової політики: структурно-промислову, інноваційно-промислову, регіональну промислову тощо. Проте таке виокремлення самостійних напрямів промислової політики видається дещо штучним, оскільки всі вони, як правило, є частиною промислової політики в цілому, вважає М. Якубовський [10, с. 76].

На наш погляд, структурну політику слід розглядати як підсистему промислової політики, що пов'язана і активно взаємодіє з іншими напрямами економічної політики держави (інвестиційною, науково-технічною, інноваційною, промисловою, амортизаційною, бюджетною, податковою, аграрною, зовнішньоекономіч-

ною та ін.). Отже, структурна політика є важливою, відносно самостійною складовою промислової політики.

Формування структурної політики передбачає обґрунтування її мети і пріоритетних напрямів на відповідному етапі розвитку економіки, критеріїв пріоритетності, методів і важелів (інструментів) структурного регулювання.

Структурні процеси, що відбувалися у вітчизняній промисловості, мали чітко визначену регресивну спрямованість: спостерігалось динамічне скорочення частки галузей, що виробляють кінцеву продукцію (машинобудування, легкої та харчової промисловості), на користь галузей важкої промисловості з низьким ступенем обробки та високою енергоємністю. Крім того, структурні деформації характеризувались серйозним технологічним відставанням.

Сьогодні понад 90 % продукції, що виробляється в Україні, не має сучасного технічного забезпечення, що спричиняє нерентабельність і неконкурентоспроможність більшості вітчизняних товарів [5, с. 2].

Для промисловості України в основному характерний розвиток середньо-низькотехнологічних та низькотехнологічних виробництв, частка яких у переробній промисловості утримується на рівні 76,5 %, що є небезпечним явищем і закладає підґрунтя для уповільнення темпів економічного зростання. Тобто, в Україні не набувають цілеспрямованого розвитку ті види економічної діяльності, які на сучасному етапі можуть забезпечити суттєве прискорення науково-технологічного прогресу. Небезпеку становить і те, що розвиток української економіки відбувається на основі застарілої виробничої бази. Рівень зношеності основного капіталу в Україні вже перевершив будь-які припустимі норми, тобто досяг критичної межі. Так, протягом 2000—2008 рр. коефіцієнт зносу основного капіталу постійно збільшувався і в 2008 році в цілому в економіці досяг 61,2 %, а в промисловості — 58,0 % [11, с. 93] при пороговому значенні цього показника не більше 35 % [12, с. 14].

Зрозуміло, що використання застарілого обладнання не сприяє виробництву сучасної та якісної продукції і не може забезпечити зростаючих потреб як внутрішнього, так і зовнішнього попиту. Як наслідок, відтворення переважної частини суспільного продукту відбувається на застарілій технічній основі, що зумовлює його низьку конкурентоспроможність з усіма пов'язаними з цим

фактом негативними наслідками. Така тенденція фактично вже призвела, а в перспективі ще більше зміцнить відставання України від розвинених країн, погіршить структуру економіки, ще більше посилить економічну залежність країни.

За таких умов необхідною і доцільною є, на нашу думку, реалізація заходів щодо державної підтримки інвестиційного забезпечення відтворення основного капіталу промислових підприємств, яка має на меті широку модернізацію реального сектора економіки на інноваційній основі. Проте реалізації програм оновлення основного капіталу заважає, зокрема, недосконалий механізм амортизаційної політики, який фактично гальмує реноваційні процеси в економіці. Діюча в Україні система амортизації веде не до збільшення, а до скорочення амортизаційних ресурсів у цілому, в тому числі на інвестиційні цілі. Сучасна амортизаційна політика протидіє оновленню основного капіталу і економічному зростанню. Незважаючи на це, досі не вироблено науково обґрунтованих рекомендацій щодо стимулювання оновлення основного капіталу з використанням широкого спектра внутрішніх (власних) і зовнішніх (залучених) джерел інвестування. Реальні інвестиції є головним джерелом ефективного розширеного оновлення основного капіталу і переходу виробництва на рейки високотехнологічного розвитку.

Значним упущенням попередніх років можна назвати послаблення ролі держави у вітчизняній економіці. Аналізуючи ці процеси, Б. Кваснюк робить правильний висновок, що «на початку українських реформ влада виходила з ідеї мінімізації ролі держави... Гіркий урок полягає в тому, що традиції сильної державності... мали підлягати передусім селекції, а не повному апріорному запереченню», а також про те, що «ключовим завданням державного регулювання є формування системи підвищення конкурентоспроможності національної економіки та її сталого розвитку, економічної безпеки» [13, с. 19].

Нині більшість науковців і практиків дійшли до висновку про надзвичайно важливу роль держави у створенні сприятливого економічного середовища для усіх учасників ринку, що підтримують заходи у напрямку активізації інноваційної компоненти розвитку та розгортання приватної ініціативи.

Що ж стосується структурної політики, то, на думку С. Білої, «структурна політика держави набуває тим більшого значення, чим більша недосконалість ринку блокує структурні зрушення і

чим сильніше проявляється залежність національного виробництва від коливань світової кон'юнктури, попиту на зовнішніх ринках» [1, с. 41]. Тобто, в таких відкритих економіках, як українська, роль держави набуває неабиякого значення у регулюванні макропропорцій. Проте структурні зрушення в економіці як під час трансформаційної кризи, так і на етапі економічного зростання відбувалися, головним чином, стихійно. Структурна політика та пов'язані з нею інші напрями державної політики розроблялися без потрібної координації та узгодженості дій. Як наслідок — визначено надто велику кількість структурних пріоритетів, спрямованих переважно на розв'язання поточних питань без належної узгодженості та врахування реальних можливостей. На жаль, уряд України й досі не зміг остаточно визначитися з україн важливими напрямками структурної політики. Визначені пріоритети не мають належної узгодженості та не враховують реального інвестиційного забезпечення цих структурних зрушень, хоча завдяки їм здійснюються і оновлення основного капіталу, і зміни у структурі виробництва.

Інвестиції — це необхідна умова інновацій. На жаль, і в теорії, і на практиці до цього часу вважається, що інвестиції автоматично забезпечують інноваційні процеси. Аналіз показує, що інвестиції і інновації взаємопов'язані і взаємодіють, але ефект досягається за умови, коли інвестиції, їхня структура не просто відповідають технологічній структурі економіки, а забезпечують пріоритетний розвиток вищих технологічних укладів. Поки що інвестиційна діяльність не націлена на підвищення технологічного рівня української промисловості, а відтак — і підвищення її конкурентоспроможності. Яскравим свідченням цього є недостатнє фінансове забезпечення інноваційної діяльності, що призводить до зниження коефіцієнта інноваційності, який є значно нижчим у порівнянні з провідними країнами світу. Як свідчить міжнародна практика, якщо у ВВП країни менше 20 % інноваційної продукції, то економіка починає занепадати. Так, у Європі середньостатистичний показник інноваційності економіки становить 25—35 %, Китаї — 40 %. В Україні у 2008 р. коефіцієнт інноваційності становив 7,1 %, а у 2009 р. знизився до 4,8 %, тобто був набагато нижче [6, с. 238].

На сьогодні Україна має zdeформовану структуру економіки, наближену за пропорціями до структури бідних країн. Тому враховуючи наявність глибоких структурних деформацій, що при-

таманні українській економіці, та відсутність розвинених ринкових інституцій, роль держави у її структурній перебудові на сучасному етапі є більш суттєвою, ніж у розвинених європейських країнах.

Залежно від міри втручання держави в структурні зрушення в економіці виділяють активну і пасивну структурну політику. Активна структурна політика полягає в тому, що використовуючи державні важелі, органи управління сприяють прискоренню структурних зрушень в економіці. Такими важелями є: державна програма структурних перетворень, пряме державне інвестування програм структурної перебудови економіки, створення спеціальних фондів, залучення іноземних і приватних інвестицій, податкові і кредитні пільги та ін.

Пасивна структурна політика передбачає, що держава створює правову базу для вільного переливу капіталу та праці з одних галузей в інші, але безпосередньо не втручається в інвестиційні процеси в окремих галузях. Характерними рисами такої структурної політики є пасивна роль держави в її реалізації, тривалість за термінами реалізації та виникнення значних соціальних втрат. Тобто така структурна політика не може вирішити структурні проблеми за короткий проміжок часу. На це ще в 1993 р. звертав увагу академік НАН України А. А. Чухно, зазначаючи, що «як показує світовий досвід ринок шляхом переливання капіталів сприяє структурним зрушенням, проте він не може здійснити структурну перебудову повністю і за порівняно короткий час. Тому потрібно, щоб держава через свої інститути і стимули активізувала структурні зміни в економіці» [14, с. 18]. Отже, на проблеми необхідності пошуку шляхів структурної перебудови економіки наголошувалося давно і не випадково. Проте за роки незалежності у цьому напрямі нічого не зроблено. Результатом недооцінки структурних зрушень є сучасний стан вітчизняної економіки.

Держава може здійснювати структурну політику за допомогою методів прямого і непрямого регулювання. До прямих методів реалізації структурної політики відносяться державні замовлення на продукцію, послуги і поставку благ, певні заборони уряду на виробництво ряду товарів, бюджетні інвестиції, субсидії. До непрямих методів належать податки і податкові пільги, зокрема у сфері прискореної амортизації, пільгові кредити. Проте й тут проявилася недооцінка ролі держави, що зумовило деграда-

цію структури економіки, падіння науково-технологічного рівня виробництва, перетворення України з індустріально розвиненої в країну з переважанням сировинного напрямку.

Втративши багато видів виробництва, Україна змушена терміново створювати деякі з них заново або імпортувати їхню продукцію з інших країн. Все це вимагає розробки реформаційних заходів, завданням яких має бути відновлення і розвиток конкурентоспроможного вітчизняного виробництва, продуктивних сил з урахуванням досягнень науково-технологічного прогресу, при посиленні створювально-регулювальної ролі держави, на що звертав увагу в середині 90-х рр. XX ст. академік НАН України І. І. Лукін. Отже, ринковий механізм не дає змоги розв'язувати проблеми структурного характеру на належному рівні. Це ще раз підтверджує, що без застосування державного структурного регулювання не обійтися.

Структурна політика має бути спрямована на подолання диспропорцій в економіці і її реалізація передбачає: освоєння виробництва продукції, яка забезпечить економічну безпеку держави (матеріалів з високими властивостями, техніки аграрно-промислового комплексу, зв'язку, продукції суднобудування, авіабудування тощо); стимулювання розвитку наукоємних галузей (мікроелектронної, авіакосмічної, літакобудівної тощо); прискорення розвитку легкої промисловості, машинобудування для технічного переоснащення підприємств галузей економіки, харчової промисловості та переробки сільськогосподарської продукції; перепрофілювання підприємств, що виробляють неперспективні види продукції; розширення бази експортного сектору промисловості та продажу технологій, у тому числі на експорт; забезпечення оптимального співвідношення продукції добувних і переробних галузей; переоснащення підприємств для виробництва імпортозамінної продукції; скорочення енергоємних, екологічно небезпечних виробництв та виробництв із високим рівнем травматизму [8, с. 5].

На жаль, за минулі роки не вдалося сформувати і реалізувати науково-обґрунтовану, стратегічно вивірену структурну політику. Навпаки, через швидкоплинний перебіг здійснюваних трансформацій структурні проблеми стали ще глибшими, ніж на початку 90-х рр. XX ст. Це ще раз підтвердила світова фінансово-економічна криза, яка розгорнулася в 2008—2009 рр.

Висновки. Викладене вище дає підстави стверджувати, що в умовах трансформаційної економіки для здійснення структурних

перетворень потрібна активна структурна політика. Тому уряду України спільно з відповідними науковими установами необхідно розробити довготривалу програму структурної перебудови національної економіки, яка б враховувала останні досягнення науково-технологічного прогресу. Реалізація такої програми можлива лише за умови відповідного фінансового забезпечення. Структурна політика, орієнтована тільки на поточний момент, приречена на невдачу. В умовах трансформаційних перетворень саме держава виступає силою, що виправляє або усуває недоліки ринку. Це ще раз підтверджує, що без застосування механізму державного регулювання не обійтися.

Література

1. Біла С. О. Структурна політика в системі державного регулювання трансформаційної економіки: Монографія / С. О. Біла. — К.: Вид-во УДДУ, 2001. — 408 с.
2. Державне регулювання економіки: Навч. посіб. / С. М. Чистов, А. Є. Никифоров, Т. Ф. Куценко та ін. // Вид. 2-ге, доопрац. і допов. — К.: КНЕУ, 2005. — 440 с.
3. Экономическая энциклопедия / Гл. ред. Л. И. Абалкин. — М.: Экономика, 1999.
4. Єрохін С. А. Фінансово-економічний механізм промислової політики / С. А. Єрохін // Актуальні проблеми економіки. — 2007. — № 3. — С. 52—56.
5. Закон України від 20 травня 2010 р. «Державна програма економічного і соціального розвитку України на 2010 рік (Антикризова програма)» [Електронний ресурс]: Режим доступу: <http://www.zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?page=1&nreg=2278-17>
6. Наукова та інноваційна діяльність в Україні у 2009 році: Стат. збірник / Держкомстат України / Відп. за випуск І. В. Калачова. — К., 2010. — 347 с.
7. Ковальчук В. М. Структурна перебудова національної економіки в контексті інноваційного розвитку / В. М. Ковальчук. — К.: ІАЕ УА-АН, 2005. — 240 с.
8. Концепція державної промислової політики, схвалена Указом Президента України від 12 лютого 2003 р. [Електронний ресурс]: Режим доступу: <http://www.zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cginreg=103%2F2003>
9. Мау В. Догоняющая модернизация в современной России / В. Мау // Проблемы теории и практики. — 2004. — № 4. — С. 13—16.

10. Потенціал національної промисловості: цілі та механізм ефективного розвитку / Ю. В. Кіндзерський, М. М. Якубовський, І. О. Галиця та ін. / За ред. канд. екон. наук Ю. В. Кіндзерського / Ін.-т економіки та прогноз. НАН України. — К., 2009. — 928 с.

11. Статистичний щорічник України за 2009 рік / Держкомстат України / За ред. О. Г. Осауленка. — К., 2010. — 561 с.

12. Стан економічної безпеки України в першому півріччі 2008 року / Міністерство економіки України; Департамент макроекономіки, 2008. Випуск 10 [Електронний ресурс]: Режим доступу: <http://www.me.gov.ua>

13. Роль держави у довгостроковому економічному зростанні. — К. — Х.: Ін-т економ. прогноз. НАН України, Форт, 2003. — 423 с.

14. Чухно А. А. Перехід до ринкової економіки / А. А. Чухно. — К.: Наукова думка, 1993.

15. Якубовський М. М. Структурна перебудова економіки: інвестиційний аспект / М. М. Якубовський // Моніторинг інвестиційної діяльності в Україні. — 1999. — № 4. — С. 10—20.

Статтю подано до редакції 24.02.11 р.

УДК 330.34:334.784

Н. В. Саприкіна, канд. екон. наук, старший викладач кафедри політичної економії обліково-економічних факультетів ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»

СОЦІАЛЬНО ВІДПОВІДАЛЬНИЙ БІЗНЕС ЯК ОСНОВА СТАЛОГО РОЗВИТКУ

АНОТАЦІЯ. У статті розкрито питання соціальної відповідальності транснаціональних корпорацій та їх ролі у забезпеченні сталого розвитку суспільства. Автор висвітлює різні погляди на корпоративну соціальну відповідальність, аналізує її складові та розглядає критерії оцінки участі корпорації у програмах корпоративної соціальної відповідальності.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: транснаціональні корпорації, соціальна відповідальність, сталий розвиток.

АННОТАЦИЯ. В статье раскрыт вопрос социальной ответственности транснациональных корпораций, а также их роли в достижении устойчивого развития общества. Автор освещает различные взгляды на корпоративную социальную ответственность, анализирует ее составляющие и рассматривает критерии оценки участия корпорации в программах социальной ответственности.